

СТАН ОРГАНІВ ВЛАДИ В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ (листопад 1917 – квітень 1918 рр.)

У статті висвітлено стан органів влади Української Народної Республіки з листопада 1917 р. до кінця квітня 1918 р. Зазначено, що державний апарат працював у складних умовах світової війни та потужного революційного піднесення.

Ключові слова: Українська Народна Республіка, Центральна Рада, III Універсал, Генеральний Секретаріат, Рада Міністрів, комісар, народна управа.

Історіографія Української революції 1917–1921 рр. практично не розглядає Українську Народну Республіку (УНР) як окреме та цілісне явище. Фактично відсутні позитивістські праці про структуру (політичну, соціальну, економічну), органи влади, внутрішню, зовнішню політику УНР. Історики, як правило, звертають увагу на більшовицький заколот в Україні на початку грудня 1917 р., ультиматум Раднаркому Центральній Раді (ЦР), бій під Крутами та відновлення влади ЦР за допомогою австро-угорських та німецьких військ. Така ситуація є спадком 90-х років ХХ ст., коли йшло спростування радянської версії подій 1917 р. в Україні та формування концепції Української революції, а тому в першу чергу досліджували те, що суперечило радянській історіографії, яка робила акценти на Жовтневе та Січневе більшовицькі збройні повстання, «тріумфальну ходу радянської влади» та інтервенцію австро-німецьких «окупантів». Періоду кінця 1917 р. присвячено науковій праці [1–16], але УНР як державний та соціальний організм так і не стала окремим об'єктом дослідження. За твердженням О. Д. Бойко, сучасні автори «здебільшого доводять історію Української Центральної Ради до IV Універсалу» [17, с. 204], а постбільшовицька весна 1918 р. досліджена не дуже ретельно. Науково-бібліографічне видання «Українська революція і державність (1917–1920 рр.)» (К., 2001) відсилає до лише близько десятка праць, присвячених цьому періоду [17–25]. Узагальнювальні роботи теж не надто охоче аналізують цей етап Української революції й описують його кількома абзацами. Проте у цей період мали місце чимало фактів, які варті уваги, навіть з точки зору подієвої позитивістської історії. Наприклад, такі символічні для українського націє- та державотворення події, як ухвалення Центральною Радою низки законів – про календар, про громадянство, зе-

мельний закон; похорон героїв Крут 19 березня 1918 р. та «жертв революції» 10 березня 1918 р., український та німецький військові паради у Києві, делегація до Центральної Ради від з'їзду хліборобів-демократів. За методологією рефлексивної історії, березень–квітень 1918 р., коли відбувалися зміни у свідомості та самосприйнятті українців, теж виглядає як цікавий період дослідження, що може чимало пояснити.

УНР проголошено 7 листопада 1917 р. III Універсалом у підсумку тривалої боротьби між ЦР і Тимчасовим урядом. Тим же документом було передбачено вибори (27 грудня) та скликання (9 січня) Українських Установчих Зборів. До того часу влада в УНР мала належати ЦР та Генеральному Секретаріату: «До Установчих Зборів України вся власть творити лад на землях наших, давати закони і правити належить нам, Українській Центральній Раді, і нашому правительству – Генеральному Секретаріатові України» [26, с. 400]. До складу УНР увійшли Київська, Волинська, Подільська, Чернігівська, Полтавська, Харківська, Катеринославська, Херсонська та Таврійська (без Криму) губернії [27].

В Українській Народній Республіці існувала проблема державного апарату, успадкованого нею від Тимчасового уряду та дещо змодифікованого пізніше. Органи державної влади виявилися «продуктами» революційної творчості, а тому часто були різнорідними і лише частково піддавалися уніфікації. Номінально структура органів влади на українських землях у листопаді 1917 р. мала такий вигляд: законодавчий орган – ЦР, виконавчий – Генеральний Секретаріат. До III Універсалу Генеральний Секретаріат був вищим органом Тимчасового уряду. Від січня 1918 р. мав назву Рада народних міністрів. У назві центрального органу виконавчої влади просте-

жуються цікаві паралелі: секретарства існують за автономної України, міністерства створюються і є ознакою незалежності держави. Творці Генерального Секретаріату через назву підкреслювали свою вторинність у повноваженнях щодо російського федеративного уряду. Судову владу в УНР становили генеральний, апеляційний, міські, повітові та дільничні суди. Владна вертикаль УНР являла собою систему губернських і повітових комісарів. На чолі губерній стояли губернський комісар та губернська рада об'єднаних громадських організацій. Певним винятком у цій схемі були Херсонська, Таврійська та Катеринославська губернії: тут навесні 1918 р. діяв спільний для всіх трьох губерній Головний крайовий комісаріат [28–29]. Комісарів призначало Генеральне секретарство (після IV Універсалу – міністерство) внутрішніх справ. До складу губернських рад об'єднаних громадських організацій входили усі громадські організації губернії, які заявили про таке бажання. Наприклад, до складу Київської губернської ради об'єднаних громадських організацій входили представники Київського губернського земського зібрання (12 чол.), Київської губернської земської управи (2 чол.), Київського губернського громадсько-кооперативного з'їзду (6 чол.), Ради робітничих депутатів (5 чол.), Ради солдатських і офіцерських депутатів (10 чол.), повітових селянських організацій (108 чол.), повітових кооперативних з'їздів (12 чол.), повітових рад об'єднаних громадських організацій (24 чол.), Української Центральної Ради (3 чол.), повітових українських організацій (12 чол.), Київської міської ради об'єднаних громадських організацій (3 чол.), польських організацій (3 чол.), духовенства (2 чол.), земських службовців (3 чол.), єврейських організацій (24 чол.), судового відділу (1 чол.), комітету Південно-західного фронту Всеросійського земського союзу (2 чол.), губернського комітету Всеросійського земського союзу (1 чол.), Всеросійського союзу міст (1 чол.), жіночого громадського зібрання (1 чол.), Ради правників (1 чол.), Ради повітових міст (12 чол.), повітових учительських спілок (12 чол.). Окрім того, до складу Київської губернської ради об'єднаних громадських організацій увійшли губернський та повітові комісари, а також помічники губернського комісара [30, с. 3]. Із ради виділявся виконавчий комітет. У повітах схема дублювалася. З часом після проведення виборів до органів місцевого самоврядування Ради об'єднаних громадських організацій припиняли свою діяльність. Окрім того, з 15 лютого у місцевостях, що перебували у військовому чи обложному стані, було запроваджено посади губернських і повітових комендантів [27, с. 169–170], а у місцях

перебування німецьких та австро-угорських частин – відповідно австрійські чи німецькі коменданти.

Місцеве самоврядування було представлене губернськими, повітовими та волосними земствами (з 19 грудня – народними радами та їх виконавчими органами – народними управами [31, с. 1]), а також міськими думами. На час проголошення УНР у багатьох адміністративних одиницях уже були проведені демократичні вибори до земств, відбулися їх перші засідання. Так, у Київській губернії вибори до всіх волосних народних рад відбулися 17 вересня [32, с. 4], до повітового земства Київського повіту – 15–17 жовтня [33, с. 2], до волосних земств Уманського повіту – 10 вересня, до Уманського повітового земства – 8 жовтня [34, с. 4]. Тож потреба у радах об'єднаних громадських організацій поступово зникала. Щоправда, через складну політичну ситуацію та зовнішнє військове вторгнення в Україну виникла проблема виборів до губернських народних рад (земств). Так, перше засідання Полтавської губернської народної ради відбулося наприкінці грудня 1917 р. [35, с. 3], а Подільської – лише за кілька днів до гетьманського перевороту, а саме 22–26 (9–13) квітня 1918 р. [36, с. 126].

Органи влади УНР не були уніфіковані. Могли бути відмінності на місцях у назвах, складі чи обсягах повноважень інституцій. Окрім того, місцеві органи, виходячи із власних уявлень про справедливий устрій, по-різному розуміючи самоврядування, самі вносили дезорганізацію у державний лад.

Від самого початку свого існування УНР лихоманило від політичної боротьби. Найбільшого клопоту завдавали ліворадикальні сили – більшовики. Власне, вони не мали чіткої позиції щодо III Універсалу та були розгублені у тій ситуації. Київські більшовики не виступали проти проголошення УНР, хоча активно критикували Центральну Раду за її політику. Полтавський більшовицький тижневик «Молот» від 14 грудня іменував Центральну Раду органом робітників та селян і закликав усіх трудящих власними грудьми захищати її [37, с. 26]. Виглядало так, що місцеві організації РСДРП(б), на відміну від кадетів, були згодні стати однією з політичних партій новостворюваної української державності як автономного утворення у складі федеративної Росії і навіть запропонували заснувати окрему українську більшовицьку партію. Проте у Петрограді до цієї ідеї поставилися критично [38–39].

На початку грудня 1917 р. більшовики за повної політичної та військової підтримки російської Ради народних комісарів здійснили спробу

захоплення влади. У Харкові було створено альтернативний Генеральному Секретаріатові уряд – Народний Секретаріат, що мав імітувати боротьбу самих українців проти Центральної Ради і прикривати експансіоністські наміри російських більшовиків. Більш чи менш успішні виступи більшовиків відбувалися в багатьох населених пунктах України. Вони мали на меті підірвати ще не усталений та остаточно не втворений внутрішній лад УНР, ослабити її сили перед агресією російських більшовиків.

Через більшовицькі заколоти та більшовицько-українську війну робота державного апарату значною мірою була дезорганізована. Так, станом на початок березня 1918 р. Голова Ради Міністрів УНР В. Голубович виконував обов'язки ще й міністра закордонних справ та міністра торгів і промисловості, П. Христюк займав посади міністра внутрішніх справ та міністра освіти, М. Ткаченко – міністра юстиції та міністра фінансів, місце перебування кількох інших міністрів було невідоме [40, с. 2]. Міністерства були неуккомплектовані урядовцями (наприклад, у департаменті митних зборів Міністерства фінансів із 60 посад було зайнято лише 28 [41, с. 65]) та навіть зверталися до своїх співробітників через газети. Поглиблювали негативні тенденції і політичні конфлікти у Центральній Раді, зокрема, кілька разів змінювався склад уряду. Звісно, такий стан у державному апараті не сприяв підвищенню авторитету влади ЦР і породжував відповідні суспільні настрої: «Серед буржуазного та політично-поміркованого й правого київського громадянства єсть бажання, щоб цілим рядом кризисів українська власть винищила сама себе і остаточно втерляла свій престиж» [42, с. 2].

Такі ж проблеми були і на місцевому рівні. Наприклад, у Липовецькому повіті виконував обов'язків повітового комісара Т. К. Коцюбинський звільнився перед 19 квітня 1918 р., а на його місце нікого не було призначено. Залишалася вакантною і посада помічника комісара [43, арк. 27–28]. У Сквирському повіті протягом березня–квітня 1918 р. на посаді повітового комісара змінилося чотири особи [44, с. 75]. Губернські та повітові комісари, міліція стикалися з нестачею фінансування та відсутністю збройної сили.

Ця ситуація відобразилася і у споминах П. Скоропадського: «В центральних державних інституціях був повний хаос і не було жадної надії, щоби правильна робота могла залагодитись, бо це було швидче не державні інституції, а партійні “ячейки”, зложені з людей здебільшого мало освічених і зовсім не досвідчених в тих справах, які їм були доручені» [45, с. 57]. Про проблеми з кадрами для державної служби в УНР

яскраво свідчить О. Станімір: «Ми, звільнені полонені, подались до Галицько-Буковинського Комітету, щоб там зголоситись. В комітеті було гамірно і повно народу. Нас привітав сам голова д-р Сабат словами: “Добре, панове, що ви приїхали, нам треба рук до праці, ми вас потребуємо”, а, звертаючись до мене, додав: “Ви, пане товаришу, знаменитий організатор і промовець, ви підете на повітового комісара до Білої Церкви. Прийдіть завтра до комісаріату, там отримаєте даліші вказівки і 200 000 карбованців на потрібні видатки”... Я промовив: “Пане докторе, я щойно пізнав вас і ви мене, я не є ані організатор, ані промовець, я собі звичайний студент прав, і на такий пост, як повітовий староста (комісар) не надаюся” [46, с. 15].

Повноваження демократичного місцевого самоврядування значно обмежувалися радами робітничих, солдатських і селянських депутатів та більшовицькими комісарами й комендантами. В окремих регіонах реальну владу перебирали місцеві діячі, підкріплені збройною силою (поляки-землевласники на Поділлі та Волині), або іноетнічні та інорелігійні громади (німці на півдні України), що повністю автономізувалися та ігнорували державну владу. Українському війську подекуди доводилося примушувати міські думи взяти владу у свої руки після відступу більшовиків. Так, у Хоролі «члени ради згодилися урядувати, тільки під загрозою зброї, під примусом, який їх, мовляв, позбавить відповідальності перед тими, що відійшли, і тими, що можуть ще прийти» [47, с. 428]. Це відбувалося не тому, що люди не сприймали української влади, а тому, що були залякані більшовицьким терором.

Як бачимо, проблеми з державним апаратом справді були, якщо на такі відповідальні посади брали перших-ліпших студентів. Радянська історіографія пов'язувала це з, начебто, спротивом українського населення владі ЦР та його підтримкою Жовтневого перевороту. Проте і радянська влада мала проблеми з визнанням: «В місті Ромни і Роменському повіті розпорядження Роменського військово-революційного комітету деякими жителями ігноруються» [48, арк. 2]. Отже, селяни просто не підтримували будь-яку владу і захопилися анархічною самоорганізацією: «...народ тем временем начинает уверять сам себя, что он сам для себя закон и движется по линии автономизирования каждой своей деревни» [49, с. 145]. Але й тут не було спільного погляду: «Населення повіту доведено до того, що по більш забитих селах збіраеця йти громадами “просить Царя”, а по других селах під Києвом збіраеця зо зброєю та кілками “виганять Центральну Раду і все начальство”»

[50; арк. 52–53]. М. Грушевський у своєму листі до канадських українців у грудні 1919 р. писав: «Тепер кожде село, кожда громада фактично стала самостійною республікою, і полишена цілим світом на свої власні сили та розум, вона провадить у себе суд і розправу, боронить ся від злочинства і розбою, відбиваєть ся від ворогів, розділює землю, дбає про поживу і все» [51, с. 74]. І хоча ці слова стосувалися 1919 р., цілком можна стверджувати, що зародився такий стан навесні 1918 р. У тих умовах важливого значення набули форми самоорганізації населення найнижчого рівня – будинкові (подекуди вуличні або квартальні) комітети у містах та сільські (інколи – волосні) сходи. Це були прояви громадянського суспільства, коли певні групи громадян перебували ніби поза впливом держави. Оскільки держава – УНР – з певних причин не могла забезпечити конкретні щоденні потреби громадян, останні самоорганізовувалися. На перший погляд, це послаблювало державу, а втім спричинялося і до зосередження державних сил на найважливіших завданнях – на той момент це була оборона від зовнішньої загрози, яка руйнувала і внутрішній лад.

Водночас селяни приймали сильну владу, якщо така з'являлася у селі чи повіті. Так сталося з військовою частиною під командуванням В. Петріва. Коли остання під час переходу із Західного фронту в Україну ввійшла до Олевська, «гайдамаки не мали хвилинок спокою. Праця кипіла. Виправляли потяги на Київ з майном, реквірували переходячі ешелони з організованими та дезорганізованими дезертирами, впорядкували життя та самооборону околичних сіл, звідки вже зранку 15 (січня 1918 р. – В. С.) почали приходити делегації... Всі вони звертаються за вказівками до штабу полку, який сам не має жадних інструкцій, жадних розпорядків, жадних уповноважень про утворення громадського ладу; сам йде на помацки. Не можна було відмахуватись від життя, бо каламутні хвилі анархії та здемобілізованої сольдатески вже починали викидати своє шумовиння на поверхню» [48, с. 287]. Мешканці цього поліського містечка, змучені дезорганізацією державного життя, раптово дістали підтримку з боку українського війська. У результаті полк став центром громадського життя Олевська та околиць, а мешканці – прихильними до української ідеї, з етнографічних українців («селян», «мужиків», «тутешніх») перетворилися на українців за переконаннями.

Коли той самий полк під командуванням В. Петріва у березні 1918 р. прямував до Лубен, у його штабі з'явилися представники селянської організації з села Мачухи Полтавського повіту.

Вони заявили, що «не вірять, щоби її (української влади. – В. С.) не було, а знають, що вона має бути десь у Києві, бо про це є її оповіщення. Делегація мала повноважність відшукати цю «українську владу» та просити її, щоб вона вигнала «москалів із Полтави» та поставила там «українську козацьку залогоу» [48, с. 387].

Скрутною ситуацією в державному апараті скористалося чимало місцевих діячів. Вони встановлювали свою владу на невеличкій території, створювали збройні загони і забезпечували існування своєму селу, тероризуючи сусідні. Доволі часто це призводило до справжніх боїв між сусідніми селами. Так, наприклад, Кондрацька волосна управа Ананівського повіту Херсонської губернії повідомляла коменданта станції Бірзула, що «села Гандробури й Липецьке заключили між собою союз й об'явили війну Кондрацькому селу. З огляду на те, що населення озброєне мало, просимо негайно прислати підмогу, себто одного кулемета та 100 самопалів» [52, с. 2]. Березень і квітень 1918 р. в українському селі – це час збройних сутичок між самими селянами та між селянами і великими землевласниками. На Поділлі та в деяких інших регіонах до цього додався ще й етнорелігійний компонент, коли основна лінія конфлікту пролягала між магнатами-поляками, що їх підтримували польські легіони, та селянами-українцями. Такі напівкримінальні місцеві авторитети становили значну загрозу українській державності, адже, у разі їх закріплення, ставали джерелами нестабільності та потенційного сепаратизму. Селян вистачало для створення збройного загону, який боронив від зайд село, волость, у кращому випадку повіт, але справа не доходила до усвідомлення потреби в національній армії, яка обороняла б усю Україну [53, с. 1185–1186]. Звідси йшла така чутливість солдат-українців російської армії до більшовицької агітації. Вони воліли встановити справедливість у власному селі, до чого й закликали більшовики, тільки справедливість розуміли дещо по-іншому, а от захист великої Батьківщини їм уже набрид за роки Першої світової війни. До того ж донедавна їм розповідали про батьківщину – Росію, тепер такою стала Україна. На переосмислення цього факту був потрібен час.

Ситуація зі станом державної влади в УНР навесні 1918 р. описана у доповіді працівника військового відділу Міністерства закордонних справ Німеччини Коліна Росса начальникові оперативного відділу Східного фронту генералові Гофману: «У державі немає ніякої центральної влади, яка б охоплювала більш-менш значну територію. Вся держава розділена на цілий ряд окремих областей, повітів, міст, іноді навіть на

окремі села та хутори. Влада у таких областях належить різноманітним політичним партіям, а також окремим політичним авантюристам, розбійникам і диктаторам. Можна зустріти села, оточені окопами, які ведуть між собою війну за поміщицьку землю» [54, с. 288]. Проте не слід піддаватися на тиск джерел і вважати весну 1918 р. періодом суцільної кризи в УНР. Бодай якийсь, але державний апарат був. Практично в кожному повіті за бажання можна було знайти представника влади УНР. В умовах війни, стихійної самодемобілізації, руйнівної більшовицької агітації ЦР та Рада народних міністрів робили все можливе, аби налагодити нормальне життя. І при цьому влада УНР намагалася залишитися вірною демократичним принципам, знайти компроміс між усіма українцями.

Гіпотетична авторитарність Центральної Ради, якій подекуди закидають відсутність «твердої руки», спричинила б шалений спротив. Адже навіть найменші натяки на обмеження (чи навіть недотримання!) Центральною Радою якихось прав громадян або національних меншин викликали хвилі невдоволення.

На авторитет Центральної Ради та української влади у цілому також впливали дії осіб, що виступали (на законних підставах чи самовільно) від її імені. Так, уже згадуваний В. Петрів, перебуваючи в Олевську і не маючи жодного зв'язку з українською владою, самовільно «іменем Центральної Ради Української запропонував (солдатам місцевої залоги. – В. С.) демобілізуватися, скласти зброю» [48, с. 284], а потім дав дозвіл на формування місцевої міліції. Ці кроки В. Петріва відповідали загальному напрямку політики Центральної Ради. Але так було не завжди. Наприклад, під час проведення 1 квітня 1918 р. акції з вилучення в населення Києва зброї в однієї учительки за адресою вул. Басейна, 15, пом. 6 було вилучено цукор, мило та деякі інші приватні речі, що не мали жодного стосунку до зброї. При цьому люди, що здійснювали обшук, говорили, що «все це вони беруть для Центральної Ради» [55, с. 3]. Доволі часто іменем Центральної Ради користувалися без належних на те підстав. Багато залежало від особистих рис осіб, що репрезентували собою владу Української Народної Республіки. Відповідність представника влади або українського національного руху ідеалам справедливості визначало ставлення населення до самої Центральної Ради. А оскільки уявлення про справедливість, хоч і мають загальні риси, є індивідуальними, то

відносини конкретної людини з українською державою були детерміновані особистими мотивами.

Отже, влада УНР протягом листопада 1917 – квітня 1918 рр. перебувала у стані трансформації у складних умовах світової війни та потужного революційного піднесення (хоча порівняно з періодом березня–листопада 1917 р. це піднесення може видатися нікчемно малим, суспільна активність українців виявлялася у стихійній синергетиці та максимальному антиетатизмі). Державний апарат був успадкований УНР від попереднього ладу і мусив перебудуватися на функціонування в новій державі. Проте в силу інерції цей процес не міг відбутися швидко. Тому всі органи влади ставали «українськими» поступово. Альтернативою ситуації могла бути ліквідація всієї старої структури органів влади і створення на їх місці нових. Але в такому випадку УНР зіткнулася б із браком досвідчених чиновників. Зрештою навіть на посади повітових комісарів не було достойних кандидатур.

Значної дезорганізації апарату влади УНР завдали більшовики. Діючи як ззовні так і всередині держави, вони були деструктивним чинником українського державного будівництва. Вступ червоногвардійців у межі УНР виглядає агресією, інспіровані більшовиками повстання – антидержавними заколотами, а їх учасники – ворогами УНР.

У цілому не можна стверджувати, що державний апарат УНР не мав підтримки – вона була. Там, де повітовий комісар чи інший представник Центральної Ради мав достатній авторитет серед населення, був «своїм», володів фінансовими та військовими ресурсами, українська держава мала підтримку. Селянство саме шукало цієї держави, оскільки вбачало у ній репрезентанта власних інтересів. Але в умовах завищених революційних очікувань суспільства узгодити інтереси різних верств населення було непросто. Давалася взнаки і загальна деморалізація населення.

Українському суспільству навесні 1918 р. не вистачало внутрішніх зв'язків. Окремі суспільні групи були достатньо сильними, мали чіткі інтереси та пріоритети і виявлялися хорошою базою для успішного українського державотворення. На посилення зв'язків між цими групами потрібен тривалий час і сприятливі умови. Цього в УНР не було. Тож перша у XX ст. українська незалежність попри значний потенціал протривала недовго.

1. Бойко О. Д. Політичне протистояння Української Центральної Ради і більшовиків (жовтень–грудень 1917 року) / О. Д. Бойко // Український історичний журнал. – 2003. – № 4. – С. 11–21.
2. Гарчева Л. П. Політична конфронтація та збройна боротьба Росії з Україною (1917 – поч. 1918 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.02 / Л. П. Гарчева. – Львів, 1995. – 54 с.

3. Гарчева Л. П. Росія і Україна : від політичної конфронтації до збройного конфлікту // Українська революція, 1917 – початок 1918 рр. : проблеми, пошуки, узагальнення / Л. П. Гарчева. – Запоріжжя, 1998. – С. 231–260.
4. Гвоздик В. С. Партійно-політична боротьба на Півдні України під час виборів до Українських Установчих Зборів / В. С. Гвоздик // Придніпровський науковий вісник. – Дніпропетровськ, 1997. – № 2. – С. 18–22.
5. Гриценко А. П. Політичні сили в боротьбі за владу в Україні (грудень 1917 – початок 1919 рр.) / А. П. Гриценко. – К., 1993. – 101 с.
6. Єшпанов В. С. Відносини між Радянською Росією і Українською Народною Республікою (жовтень 1917 р. – березень 1918 р.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 / В. С. Єшпанов – К., 1998. – 16 с.
7. Жук А. До справи конфлікту між Україною і більшовицьким правительством / А. Жук // Сучасність. – 1978. – № 1. – С. 25–30.
8. Корольов Б. І. Альтернативні шляхи розвитку революції в Україні в жовтні 1917 року / Б. І. Корольов // Вестник Херсонского технического университета. – 1997. – № 2. – С. 48–51.
9. Куліченко М. І. Крах політики буржуазно-націоналістичної контрреволюції (кінець 1917 – початок 1918 рр.) / М. І. Куліченко // Український історичний журнал. – 1967. – № 5. – С. 3–18.
10. Макаrchук О. Г. Військово-політичне протистояння в тилловому районі Південно-Західного фронту напередодні першої українсько-більшовицької війни (жовтень–листопад 1917 року) / О. Г. Макаrchук // Збірник науково-методичних праць. – Військовий університет при університеті «Львівська політехніка», 1998. – Вип. 4. – С. 109–112.
11. Мельник О. О. Ставлення українських політичних партій до Всеросійських і Українських Установчих Зборів (березень 1917 – квітень 1918 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / О. О. Мельник. – К., 1995. – 182 с.
12. Солдатенко В. Ф. До оцінки організацій «українських більшовиків» / В. Ф. Солдатенко // Український історичний журнал. – 1989. – № 6. – С. 62–69; № 7. – С. 49–57.
13. Тинченко Я. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918 рр.) / Я. Тинченко // НАН України, Ін-т українознавства. – К., Львів, 1996. – 371 с.
14. Хміль І. В. Вплив III Універсалу на посилення національно-визвольного руху в регіонах України / І. В. Хміль // Український історичний журнал. – 2004. – № 2. – С. 3–15.
15. Цубов Л. В. Про ставлення Центральної Ради до ультиматуму РНК у грудні 1917 р. / Л. В. Цубов // Українська державність : історія і сучасність. – К., 1993. – С. 202–205.
16. Юрійчук Є. І. Всеукраїнський з'їзд Рад і встановлення радянської влади в Україні : проблема легітимності / Є. І. Юрійчук. – Чернівці, 1997. – 42 с.
17. Бойко О. Політичні розбіжності між українськими політичними партіями в Центральній Раді (березень–квітень 1918 р.) / О. Бойко // Центральна Рада і український державотворчий процес (до 80-річчя створення Центральної Ради) : матеріали наукової конференції (20 березня 1997 р.). – К., 1997. – Ч. 1. – С. 204–211.
18. Солдатенко В. Ф. Збройні сили в Україні (грудень 1917 – січень 1918 рр.) / В. Ф. Солдатенко // Український історичний журнал. – 1992. – № 12. – С. 42–58.
19. Кришина Н. В. Діяльність німецької військової адміністрації в Україні у 1918 році : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / Н. В. Кришина. – К., 2006. – 220 с.
20. Волошко О. О. Особливості реалізації тимчасового земельного закону Української Центральної Ради / О. О. Волошко // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 1999. – № 1. – С. 222–238.
21. Захарченко П. Аграрний рух 1917 – початку 1918 років як передумова селянських повстань в добу Гетьманату / П. Захарченко // Третя академія пам'яті професора Володимира Антоновича : доп. та матеріали (11–12 грудня 1995 р., м. Київ). – К., 1996. – Ч. 2. – С. 300–309.
22. Календар і записна книжка кореспондента Київської губерніяльної народної ради на 1919 рік [Стат. від. Київ. губерні. нар. управи]. – К., 1919. – 308 с.
23. Селянський рух на Київщині за часів австро-германської окупації та гетьманщини / Г. Карпенко // Літопис революції. – 1931. – № 1–2. – С. 66–91.
24. Центральна Рада й німецьке військове командування в Україні : проблеми взаємовідносин (лютий–квітень 1918 р.) / Р. Я. Пиріг // Український історичний журнал. – 2007. – № 2. – С. 47–63.
25. Костиця М. Законотворча діяльність Михайла Грушевського на чолі Центральної Ради в Житомирі та Коростені // III Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на шляху творчого поступу» (Луцьк, 17–19 травня 2006 р.) : доповіді та повідомлення : в 3 т. / Укр. іст. т-во, Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки / [гол. ред. Л. Винар, І. Коцан; відпов. ред. С. Гаврилюк, О. Гаврилюк, В. Пришляк, Л. Шваб]. – Луцьк : Редакційно-видавничий відділ «Вежа» Волинського національного університету ім. Лесі Українки, 2007. – Т. 2. – С. 121–126.
26. Українська Центральна Рада : документи і матеріали : у 2 т. / [упор. : В. Верстюк та ін.]. – К., 1996. – Т. 1. – 589 с.
27. Бойко О. Д. Формування території Української незалежної держави в часи Української революції (1917–1921 рр.) / О. Д. Бойко. – К., 2007. – 64 с.
28. Вінцовський Т. С. Невідомий Семен Комірний – керівник Головного крайового комісаріату Херсонської, Катеринославської і Таврійської губерній / Т. С. Вінцовський // Південний захід. Одесика : історико-красназничий науковий альманах. – Одеса, 2007. – Вип. 4. – С. 191–201.
29. Вінцовський Т. С. Діяльність місцевих органів влади УНР на Херсонщині навесні 1918 р. / Т. С. Вінцовський // Записки історичного факультету. – Одеса, 1999. – Вип. 8. – С. 154–159.
30. Нова рада. – 1917. – № 127. – 1 вересня.
31. Київські губерніяльні вісти. – 1918. – № 25. – 16 квітня.
32. Робітничая газета. – 1917. – 3 вересня.
33. Київські губерніяльні вісти. – 1917. – № 25. – 4 листопада.
34. Вільна Україна. – 1917. – № 19. – 10 вересня.
35. Нова рада. – 1918. – № 8. – 12 січня.
36. Завальнюк О. М., Стецюк В. Б. Земства Поділля в добу Української революції 1917–1920 рр. / О. М. Завальнюк, В. Б. Стецюк. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – 320 с.
37. Радченко Л. О. Сучасна історіографія національно-демократичної революції в Україні 1917–1920 років / Л. О. Радченко. – Х., 1996. – 120 с.
38. Верстюк В. Ф. Політична боротьба за владу в Українській Народній Республіці в перші місяці її проголошення / В. Ф. Верстюк // Український історичний журнал. – 2008. – № 1. – С. 4–31.
39. Областной съезд РСДРП (б-ков) // Летопись революции. Журнал по истории КП(б)У и октябрьской революции на Украине. – 1926. – № 5. – Сентябрь–октябрь. – С. 64–92.
40. Нова рада. – 1918. – № 32. – 13 березня.
41. Гай-Нижник П. П. Народне міністерство фінансів УНР : проблеми становлення (січень–квітень 1918 р.) / П. П. Гай-Нижник // Український історичний журнал. – 2008. – № 1. – С. 59–74.
42. Нова рада. – 1918. – № 35. – 16 березня.
43. Державний архів Київської області. – Ф. Р-2796. – Оп. 1. – Спр. 51.
44. Карпенко Г. Селянський рух на Київщині за часів австро-германської окупації та гетьманщини / Г. Карпенко // Літопис революції. – 1931. – № 1–2. – С. 66–91.
45. Уривок зі «Споминів» Гетьмана Павла Скоропадського // Хліборобська Україна. – Відень, 1924–1925. – Кн. 5. – С. 31–92.

46. Станімір О. Моя участь у визвольних змаганнях 1917–1920 рр. / О. Станімір. – Торонто, 1966. – 192 с.
47. Петрів В. Військово-історичні праці. Спомини / В. Петрів. – К., 2002. – 640 с.
48. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 2988. – Оп. 1. – Спр. 25.
49. Там само. – Ф. 628. – Оп. 1. – Спр. 6.
50. Державний архів Київської області. – Ф. Р-1871. – Оп. 1. – Спр. 55.
51. Лист проф. М. Грушевського до канадських українців. Женева. 18.XII.1919 // Український історик. – Ч. 3–4 (47–48). – Рік XII. – 1975. – С. 74.
52. Нова рада. – 1918. – № 21. – 13 лютого.
53. Верстюк В. Концептуальні проблеми вивчення історії Української революції // Держави, суспільства, культури. Схід і Захід : [збірник на пошану Ярослава Пеленського] / [ред. кол. : Я. Дузінкевіч (голов. ред.), М. Попович, В. Верстюк, Н. Яковенко]. – Нью-Йорк : Росс, 2004. – С. 1171–1188.
54. Доклад начальнику операционного отделения германского восточного фронта о положении дел на Украине в марте 1918 года // Архив русской революции. – Берлин, 1922. – Т. I. – С. 288–294.
55. Нова рада. – 1918. – № 47. – 2 квітня.

V. Skalsky

GOVERNMENT AGENCIES IN THE UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC (NOVEMBER 1917 – APRIL 1918)

The article elucidates the status of the government agencies of the Ukrainian People's Republic through November 1917 to April 1918. The author points that the state apparatus executed its responsibilities within the difficult conditions of the world war and revolutionary upheaval.

Keywords: *Ukrainian People's Republic, Tsentralna Rada, Third Universal, Rada of Ministry, General Secretariat, Commissar, People's Board.*

УДК 94:338.48-32(477)]“1919/1936”

Сосніна Катерина

ЕКСКУРСІЙНО-ТУРИСТИЧНА СПРАВА В УСРР (1919–1936)

У статті окреслено основні етапи розвитку екскурсійно-туристичної справи в УСРР з 1919 по 1936 р. На основі архівних матеріалів зроблена спроба охарактеризувати основні тенденції розвитку галузі.

Ключові слова: *екскурсійно-туристична справа, екскурсії.*

Екскурсійно-туристична справа в СРСР мала характерні риси, які якісно вирізняли її серед відповідних структур в інших країнах: радянський туризм мусив бути доступний кожному та слугувати цілям військової підготовки громадян [14, с. 120]. Ці характеристики радянського туризму та екскурсій властиві всьому періоду існування Радянського Союзу, точніше риториці радянської влади стосовно окреслених галузей життя суспільства. Попри зацікавлення дослідників у радянській сфері відпочинку та виховання конкретні механізми організації та проведення екскурсій і туристичних подорожей є недослідженими, особливо якщо ми виходимо за територію центральних областей Союзу. Серед праць, присвячених розвитку та особливостям радянської системи екскурсій і туризму, треба

відмітити дослідження Дайан Конкер [13, 14], Анни Горсуч [14], Григорія Усискіна [3], Френсін Хірш [12]. Проте в них окреслено лише загальну картину розвитку структур екскурсійної справи та туризму в СРСР, а їхня специфіка в республіках залишається поза увагою дослідників. У цій статті робиться спроба на основі архівних матеріалів висвітлити особливості екскурсійно-туристичної справи в УСРР протягом 1919–1936 рр.: установи, їхні функції та завдання.

У становленні екскурсійно-туристичної справи та формуванні її специфіки на теренах СРСР протягом 1920–1930-х рр. можна виокремити два етапи. Перший етап (1919–1926) характеризується поширенням масового науково-культурного руху в СРСР на хвилі боротьби за освіту та